

על הצטמצמות ההיבט החינוכי בתפקיד השיפוטי

דורי ספיבק*

חינוך והוראה הם תהליכים דו-כיווניים, שבהם המורה לומד מהתלמידים במקביל לכך שהוא מלמד אותם. אף שפעמים רבות המהלך החינוכי מובן ומתואר כחד-סטרי, שבו גוף הידע מונחל מהמורה לתלמידיו, הרי שבמרבית המקרים התלמידים מעבירים למוריהם, במקביל, דרכי מחשבה חדשות, רעיונות יצירתיים, ותמונת מציאות אחרת מזו שהמורה פועל במסגרתה. פעמים רבות, המסגרת הלימודית גם מזמנת למורה מפגש עם אנשים ונשים המגיעים מרקע שונה – תרבותי, מעמדי, חברתי, לאומי – דבר שיכול להוות חוויה לימודית בפני עצמה. בעשורים האחרונים, עם תהליכי הפרופסיונליזציה וההתבחנות, הן של המקצוע השיפוטי והן של האקדמיה המשפטית בישראל, הלך והצטמצם המגע החינוכי בין שופטים לבין דור העתיד של המשפטנים בישראל. זאת, הן בשל ביטולם של רוב תקני ההתמחות כמעט בכל בתי המשפט, והן בשל הירידה במספר השופטים המרצים בבתי-הספר למשפטים. ברשימה זו אבקש לעמוד בקצרה על מגמה זו, ולטעון שגם אם יש לה סיבות מובנות ואף יתרונות מספר, בשורה התחתונה יש להצטער עליה, ולנסות ליצור, מחדש, הזדמנויות לימודיות וחינוכיות שבהן ימשיכו שופטים ומשפטנים צעירים ללמד זה את זה.

א. על השופטים שלימדו אותי משפטים

את השכלתי ואת כישורי המקצועיים כמשפטן רכשתי בשנות התשעים של המאה העשרים, בפקולטה למשפטים של אוניברסיטת חיפה. לצידם של מרצים שהיו חוקרים ומורים במשרה מלאה ואשר הוכשרו להוראת משפטים באוניברסיטאות מעולות בארץ ומחוצה לה. זכותי ללמוד עם לא מעט שופטים, הן בקורסי חובה מרכזיים והן בקורסי בחירה ספציפיים יותר. השופט הראשי של בית הדין האזורי לעבודה בחיפה, דורון מייבלום, הוא שלימדני את יסודות משפט העבודה. לצידו, שורה ארוכה של שופטים מבית המשפט המחוזי בעיר נמנו עם מרציי. השופט דן כהן היה מורי

* תודה לבן זוגי פרופ' ישי בלנק, לפרופ' נטע זיו, לד"ר עינת אלבין ולשופטים ענת ברון, נטע רות, ד"ר טל גולן ואיתי הרמלין על שקראו והעירו.

עורכי כרך זה ביקשו, במידת הניתן, שאכתוב טקסט שיתייחס בדרך זו או אחרת למאמרו הקלאסי של פרופ' דנקן קנדי על החינוך המשפטי כחינוך להיררכיה. היה לי הכבוד ללמוד אצל פרופ' קנדי במהלך לימודיי לתואר שני, ואף לכתוב תזה בהנחייתו. דנקן, בחיים, כמו במאמר, בו להיררכיה בכלל, ולהיררכיה בעולם המשפט בפרט, ובה בעת הבין והפנים היטב שאי-אפשר בלעדיה. למדתי ממנו המון, גם על האופן שבו לעיתים נכון וצודק לחתור תחת הכוחות הבלתי נלאים של המשפט המייצרים כל העת היררכיות לא צודקות, וגם על המקומות שהמשפט – והחברה שהוא מסדיר אותה – לא יכול בלי אותה היררכיה. על הטקסט הקצר שלהלן, שבו אני מבקש לשכנע בחשיבות הגלומה בכך ששופטים בישראל ירדו מדי פעם בפעם מדוכן השופט, תוך ויתור מסוים על ההיררכיה המובנית בדיון משפטי המתנהל באולם בית המשפט, ויהיו בקשר חינוכי ישיר ובלתי אמצעי עם סטודנטים ומשפטנים צעירים, חשבתי בעודי קורא מחדש ומתפעל מחדש מן האופן שבו דנקן ידע לנתח את מבנה החינוך המשפטי, לקרוא עליו תיגר, ולעולם לא לקבלו כמובן מאליו.

לדיני עונשין. השופט אמנון כרמי היה מרצי לסדר דין אזרחי. השופטים מיכה לינדנשטראוס ובלהה גלאור הנחו במשותף את הסדרנה למשפטים מבוים שבה נטלתי חלק, וליוו אותי בצעדי הראשונים כשלבשתי גלימה לראשונה בחיי, ובקול רועד קמעה טענתי טיעונים משפטיים במשפט מודרך. בהמשך דרכי המקצועית אומנם לא התמחיתי אצל שופט, אבל רבים מחבריי הטובים התמחו אצל שופטים בבתי משפט שונים, והם שיתפו אותי בחוויותיהם שעיצבו את ראשית דרכם המקצועית, והותירו בהם חותם עד היום.

בכך לא הסתיים המגע הבלתי אמצעי עם שופטים – כחונכים אל מול חניך – שהיה לי באותן שנים פורמטיביות לזהותי המקצועית: במהלך הלימודים ביקרנו בבתי משפט, שוחחנו עם שופטים, והזדמן לנו לשמוע שופטים רבים, לרבות שופטי בית המשפט העליון, בכנסים ובאירועים שונים שהתקיימו בפקולטה, בהרצאות אורח ועוד. מכל אלו למדתי לא רק את הדין עצמו, אלא גם את "חיי של הדין" במציאות, וכמו כן כיצד לבנות טיעון משפטי לוגי ומשכנע, עד כמה חשוב להיות מסוגל לבחון סוגיות לכאן או לכאן ולהשתכנע באופן חסר פניות, כיצד לכתוב באופן בהיר וברור, כיצד ראוי להתנהג כמשפטן, ועוד.¹ אולם לא פחות חשוב, הנוכחות המתמדת של השופטים בשלבים ראשוניים אלו של החינוך המשפטי שלי ושל חבריי, הבהירה לנו, גם אם הדבר לא היה מפורש או מנוסח, את החשיבות העצומה שהשופטים מעניקים לנו כדור העתיד של המשפט הישראלי, והדגימה – במובן היום-יומי ביותר – את הקשר הקריטי שמתקיים בין האקדמיה המשפטית לבין בתי המשפט, בין התיאוריה לבין הפרקטיקה, בין ההרהור לבין העשייה. כמה שנים מאוחר יותר, כשלמדתי לימודי תואר שני בארצות הברית, הסתבר לי שגם שם שופטים מלמדים ומרצים באופן שגרתי כמעט בכל הפקולטות למשפטים, ושלמעשה אין עוררין על תפקידו החשוב של "המרצה השופט" בחינוך דור העתיד של עורכי הדין שם.²

אין אם כך להתפלא, שכאשר התמניתי לכהונת שופט לפני למעלה משש שנים, היה לי ברור שאחד מהדברים שהם חלק בלתי נפרד מהמשרה השיפוטית – גם אם לא החשוב שבהם – יהיה לשמש כמאמן וכמורה של סטודנטים למשפטים, ללמד אותם וללמוד מהם. ואולם, ממגוון סיבות, התברר לי בשלב מוקדם מאוד שבשנים שחלפו מאז חבשתי אני את ספסל הלימודים הצטמצם תפקידם של שופטים בתהליך הכשרת דור העתיד של המשפטים, והצטמצמו המפגשים הלימודיים המתקיימים בין שופטים לבין תלמידים למשפטים. וכיום רף הציפייה משופט, בכל הנוגע להשתתפותו בהכשרת משפטני העתיד, הונמך עד מאוד. מדוע בעצם? מה השתנה בכל השנים האלה?

ב. הפיחות הדרמטי במספר מקומות ההתמחות אצל שופטים

בעת שלמדתי משפטים, היו פתוחים בפניי ובפני חבריי לספסל הלימודים, מקומות התמחות רבים בכל בתי המשפט הפרושים ברחבי הארץ.³ לא עוד. החל משנת 2004, ובקצב מזוורו ביותר, הוחלפו כמעט כל תקני ההתמחות בבתי המשפט – למעט בבית המשפט העליון – בתקנים של עוזרים משפטיים. בשנת 2016 עמד מספר תקני העוזרים המשפטיים במערכת המשפט בישראל על סך 636 תקנים, אל מול כ-700 תקני שופטים, כלומר, כמעט כל השופטים נעזרים היום בעוזר משפטי שהינו עורך דין שעבר את בחינות הלשכה, ושפעמים רבות ממלא את תפקידו במשך שנים אחדות. למעט בבית המשפט העליון, שבו לכל אחד מהשופטים יש כיום תקנים לשני מתמחים לציידם של שני עוזרים משפטיים, בשאר בתי המשפט אין כיום תקן למתמחה לשופט, לציידו של עורך הדין המשמש כעוזרו המשפטי.⁴ כך, נוצר מצב שבו בפועל מספר מקומות ההתמחות בבתי המשפט הפך לכמעט בטל בשישים. כך לדוגמה, בבית הדין האזורי לעבודה בתל-אביב שבו אני מכהן, ובו בתחילת העשור הקודם לכל שופט היה תקן למתמחה, הוחלפו כל תקני המתמחים ללא יוצא מהכלל בתקנים

לעוזרים משפטיים. המצב דומה גם בכתי משפט אחרים – ברוב רובם של בתי המשפט ניתן למנות את מספר המתמחים על אצבעות יד אחת, אם בכלל.⁵

אבהיר, למען הסר ספק, שתרומתם של העוזרים המשפטיים לעבודה השיפוטית לא תסולא בפז. על כך אני יכול להעיד באופן אישי, שכן בשנים שבהן אני מכהן כשופט התברכתי בעוזרים משפטיים מעולים. בהינתן התקציב המוגבל, מנקודת מבט של יעילות עבודת השופט, ונוכח התרומה המשמעותית של העוזרים המשפטיים לעבודת השופט, ברור לי הרציונל שעמד ביסוד החלטה זו, שהיה בה כדי לייעל ולהקל את העבודה השיפוטית עד מאוד.⁶ ועם זאת, המחיר של מעבר זה הוא כפול: דורות של משפטנים צעירים, במיוחד בשלב "התינוקי", "העוברי" והקריטי של ההתמחות, כבר אינם נחשפים למעשה השיפוטי ואינם מקבלים הזדמנות ללמוד על עבודת השיפוט באופן בלתי אמצעי, ולשופטים אין עוד מגע ישיר ויום-יומי עם משפטנים צעירים ומבטיחים אשר מזינים אותם בתובנות פרשניות מתחדשות הנובעות מקיום תרבותי וחברתי שונה, גיל שונה, ופרספקטיבה שונה.

ג. הפיחות במספר השופטים הנמנים עם סגל ההוראה בפקולטות למשפטים

מספר השופטים המאמנים מתמחים פחת אם כן במידה ניכרת. ומה באשר להוראה על ידי שופטים בפקולטות למשפטים? בוגרים מן השנים האחרונות של הפקולטה למשפטים באוניברסיטת חיפה, שבה למדתי, סיפרו לי, שבניגוד חד לימים עברו, במהלך כל לימודי התואר שלהם לא לימד אותם ולו שופט אחד. ואומנם, מעיון באתר הפקולטה עולה שרק בורדים הם השופטים המלמדים שם כיום. גם בשאר בתי הספר למשפטים בישראל תמונת המצב דומה.⁷ נראה שמרבית הפקולטות למשפטים בישראל השלימו את תהליך ההתמקצעות שעליו העיד ובו תמך פרופסור מנחם מאוטנר, בכתיבתו על אודות החינוך המשפטי בישראל.⁸ במסגרת תהליך זה, שרביט המרצה-מורה המשפט, שבעבר אחזו בו לא מעט שופטים וגם עורכי דין, כולל הבכירים שבהם, הועבר במידה רבה למורים מקצועיים, שכל עיסוקם הינו בחקר המשפט ובהוראתו.⁹ לתהליך זה, לצד החסרונות שעליהם אני עומד במאמר זה, יש כמובן גם יתרונות ברורים, בין היתר בהינתן שאותם מורים מקצועיים נהנים מחופש אקדמי מלא, בעוד שעל מרצים שופטים מוטלות מגבלות מוסדיות משמעותיות, שמקשות עליהם לחשוף את תלמידיהם לביקורת על המשפט.

חשוב להדגיש, שהפיחות במספר השופטים המרצים לא נובע רק מהגמה הברורה של הפקולטות למשפטים להעדיף מורים מקצועיים על פני מרצים שופטים (ועורכי דין). כאמור לעיל, העומס המוטל על כלל ציבור השופטים בישראל הוא נתון הידוע לכול.¹⁰ בהינתן העומס הגובר על השופטים, וכחלק משכלולם המתמיד של כלי הפיקוח והניהול השיפוטי במערכת המשפט הישראלית,¹¹ קיימת כיום, אף יותר מבעבר, ציפייה ברורה משופטים להקדיש את חלק הארי של זמנם לעשייה שיפוטית – הכנה לדיונים, שמיעת דיונים, וכתיבת החלטות ופסקי דין בזמנים קצרים יותר מבעבר. אף שהנהלת בתי המשפט מאפשרת לשופטים ללמד קורסים אקדמיים, הרי שבד בבד היא מטילה על העיסוק בכך מגבלות רבות, מגבלות שנעשו משמעותיות יותר ויותר במהלך השנים. כך למשל, מעיון בנוהל "הגשת בקשה לעיסוק נוסף" שמפרסמת הנהלת בתי המשפט, עולה שהנהלה אינה מתירה לשופטים לעסוק בעיסוק נוסף – לרבות בהוראת באקדמיה – במהלך שלוש השנים הראשונות לכהונתו של שופט, ולגבי שופטים המקודמים לבית המשפט המחוזי, נאסר עיסוק נוסף במהלך השנתיים הראשונות לכהונה במחוזי. גם שופט בעל ותק כהונה אינו מקבל בקלות היתר ללמד. כך למשל, אחד התנאים לקבלת ההיתר הוא שלשופט לא נצברו פיגורים בכתיבת פסקי דין. די בכך שלשופט שמבקש את ההיתר קיימים שישה פסקי דין הממתינים יותר מ-90 יום כדי שאותו שופט ייחשב כבעל פיגורים לעניין זה. נוסף על כך, שופט אינו מורשה לצאת מבית המשפט לצורך הוראת

קורס אקדמי לפני השעה 16:00, תנאי שאף הוא מקטין באופן משמעותי את הסיכוי שיתאפשר לשופט ללמד בקורסים אקדמיים (שכן כידוע, מרבית הקורסים האקדמיים, במיוחד לתואר ראשון, מתקיימים בשעות הבוקר ואחר הצהריים המוקדמות).¹²

ד. נקודות מפגש "חינוכיות" נוספות בין שופטים לסטודנטים למשפטים

אף שעד כה תיארתי מצב דברים שבו תפקידם של שופטים בתהליך הכשרתו וחינוכו של דור העתיד של המשפטים הולך ופוחת, התמונה לא תהיה מלאה מבלי לציין את נקודות ההשקה הרבות שעדיין קיימות בין שופטים לסטודנטים למשפטים, מעבר להוראה ולאיוון מתמחים, ואפרט. ראשית, קיימים עדיין קשרים הדוקים ופוריים בין האקדמיה המשפטית לבתי המשפט, הבאים לידי ביטוי בהזמנתם התדירה של שופטים להרצות בכנסים אקדמיים ובהרצאות אורח בקורסים שונים הניתנים בפקולטות למשפטים. כמו כן, שופטים עדיין משמשים כשופטים במשפטים מודרכים ומבווימים המתקיימים בפקולטות למשפטים.¹³

שנית, בשנים האחרונות הוקמו קליניקות משפטיות שפועלות בתחומים רבים כמעט בכל הפקולטות ובכל בתי הספר למשפטים ברחבי הארץ.¹⁴ בחלק לא מבוטל מהקליניקות נשלחים לא מעט סטודנטים למשפטים לסייע לשופטים. מסגרות קליניות מסוג זה קיימות בפקולטות למשפטים שבמכללה למינהל, במרכז האקדמי למשפט ועסקים ברמת-גן, במכללה האקדמית נתניה, בקריה האקדמית אונו ובמרכז האקדמי פרס. הסטודנטים שמשותפים בקליניקות אלו משובצים לשמש כעוזרים – למעשה, כמין "טרום-מתמחים" – של שופטים בבית המשפט המחוזי בתל-אביב, בבתי משפט שלום שונים וכן בבתי הדין לעבודה. במובן מסוים, קליניקות כאלו מהוות תחליף, אומנם חלקי ביותר, למשרת המתמחה בבית המשפט, שכמעט חלפה מהעולם. ושלישית, כפי שהיה נהוג בעבר, גם כיום נוהגות הפקולטות למשפטים לשלוח באופן שגרתי סטודנטים מקורסים שונים לסידורים בבתי המשפט, ובמסגרת זאת נערכים, בכרכת הנהלת בתי המשפט, מפגשים ושיחות רבות עם שופטים.

ה. מבט לעתיד

לא מעטים תיארו בשנים האחרונות תהליך של התדרדרות בחינוך המשפטי בישראל, ובהתאם אף נטען שרמת עורכי הדין בישראל הולכת ומתדרדרת אף היא.¹⁵ איני שותף לאלו המבכים את מצב הדברים הנוכחי, רחוק מכך. אני מאמין שפתיחת המקצוע באמצעות הקמת המכללות הרבות למשפטים תרמה להנגשת ההכשרה המשפטית לשכבות חברתיות רבות שבעבר לא יכלו ללמוד משפטים: ערבים, מזרחים, חרדים ותושבי הפריפריה. עם זאת, אני סבור שבכל רגע נתון – כולל עכשיו – ראוי לבחון את עצמנו, ולוודא שנעשים כל המאמצים על מנת לדאוג לכך שתהליך חינוכם והכשרתם של משפטני העתיד יהיה טוב יותר. בין היתר, נכון להכיר בחשיבות ובמרכזיות של מתן מקסימום הזדמנויות לסטודנטים ולמתמחים להיכרות קרובה עם הפרקטיקה המשפטית, וללימוד בדרכים שונות של המשפט "הלכה למעשה", להבדיל מלימודי תיאוריה ודוקטרינה גרידא. זאת, גם במסגרת קורסים עיוניים, ולא רק ככלי להטמעת ידע משפטי, אלא גם ואולי בעיקר על מנת להקנות לסטודנטים מיומנויות בשימוש אפקטיבי בידע המשפטי, כמצופה ממשפטן.¹⁶ אף שברור שעיקר הנטל לעשות עוד בהקשר זה הוא על הפקולטות למשפטים, כמו גם על לשכת עורכי הדין המפקחת על ההתמחות במשפטים, טענתי המרכזית ברשימה זו הינה שגם לשופטים – ולפרנסי מערכת המשפט – צריך ונכון שתהיה יד בדבר.¹⁷

ההצעה שלי איננה בבחינת חידוש גדול. אדרבה, הצעתי היא שמרנית או מסורתית, במובן זה שכפי שכבר ציינתי, במרבית שנות קיומה של המדינה, היו הממשקים הלימודיים בין שופטים לבין תלמידי משפטים רבים ותכופים, עניין ממילאי ומובן מאליו. שופטים שימשו כמאמנים של מתמחים באופן סדיר, והרבו גם להרצות בפקולטות למשפטים, וגם היום "נקודות מפגש חינוכיות" רבות בין שופטים ובין מי שנמצאים בתהליך הכשרה למקצוע עריכת הדין עדיין קיימות. כל שאני מציע הוא לחזק ולהרבות נקודות אלו.

במסגרת רשימה קצרה זו לא היה בידי לנתח את הסיבות השונות לתהליכים שעליהם עמרתי, שכאמור הובילו דווקא להחלשתן של נקודות מפגש חינוכיות אלו, אם כי, כפי שהדגשתי, אין ספק בעיניי שלעומס הגובר על השופטים, המקשה עליהם יותר ויותר לפנות זמן ואנרגיות למשימות הנתפסות חיצוניות לגרעין הקשה של העבודה השיפוטית, חלק מרכזי בכך. מצב הדברים הגיע לידי כך, שגם בקרב חבריי השופטים רבים הם אלו הסבורים, כי אף אם בעולם אופטימלי ואידיאלי ניתן לכלול חינוך והכשרה מקצועית כחלק מהגדרת תפקידו השופט, הרי שבמציאות הקיימת יש להשלים עם העובדה שאין בידי של השופט די פנאי לכך.

הגם שאני מזדהה הן עם מצוקת הזמן והעומס והן עם החשיבות העליונה שיש בשיפוט מהיר ומקצועי, אני מאמין שמדובר בטעות מושגית ומעשית ובהחלטת מדיניות שיש לחשוב עליה לעומק. אף שמקובלת עליי נקודת המוצא, הקבועה גם בכללי האתיקה השיפוטית, שלפיה על שופט להקדיש את מיטב מרצו ומחשבתו לתפקידו כשופט, ולתת לו מעמד של קדימה על פני כל עיסוק אחר,¹⁸ הרי שבעיניי, אימון מתמחים במשפטים כמו גם הקדשת זמן מסוים וסביר להוראת משפטים, אינם צריכים להיחשב כ"עיסוק אחר" במובן הרגיל של המילה, אלא כפעילות שהינה חלק בלתי נפרד מהגדרת התפקיד השיפוט, בבחינת פעילות המהווה השקעה לטווח ארוך בדור הצעיר העושה את צעדיו הראשונים בעולם המשפט, וככזו הינה בעלת ערך מקצועי וציבורי כאחד.¹⁹ כידוע, מערכת המשפט איננה המערכת הציבורית היחידה שבה כורעת הפרופסיה תחת העומס, וכך כבר נדרשת היא ליטול חלק בהכשרת דור העתיד של המקצוע. כך לדוגמה, גם מערכת הבריאות הציבורית חווה בשנים האחרונות עומס ומצוקת כוח אדם. ולמרות זאת, דומה שברור לפרנסי מערכת הבריאות, וברור גם לכל רופא ורופא העובד בבית חולים ציבורי, כי עליו ליטול חלק בהכשרת דור העתיד של הרופאים. כך, רופאים רבים עדיין מלמדים כבעבר וכמובן מאליו באוניברסיטאות, איש לא מעלה על דעתו להדיר סטודנטים לרפואה ממחלקות בתי החולים, ואיש גם לא חושב שיש להחליף את המתמחים בבתי החולים ולשכור במקומם לעבודה אך ורק רופאים צעירים, אף שיש להניח שתרומתם של אלו להקלה על העומס בבתי החולים הייתה גבוהה מזו של מתמחים, ודאי אלו מהם שהם חסרי ניסיון לחלוטין. ברור למקבלי ההחלטות שעתידיה של מערכת הבריאות במדינת ישראל תלוי בהכשרתו, בכל רגע נתון, של דור העתיד של המקצוע.

שיקולים אלו, כאמור, מהווים רק צד אחד של המשוואה, כיוון שדור העתיד גם מלמד אותנו, השופטים. בארצות הברית נכתב לא מעט על תפקידם הקרדינלי של מתמחים בערכאות שונות בעיצוב, בשינוי ובעדכון התפיסות החברתיות של השופטים.²⁰ בנושאים רבים, המשפט חייב לעקוב אחר ההתפתחויות החברתיות – קבלה של קבוצות מיעוט, שינוי נורמות חברתיות, התפתחויות טכנולוגיות – ואין טובים ממתמחים צעירים, רעננים, חכמים ומסורים כדי ללמד אותנו, השופטים, לאיזה כיוון על המשפט להתפתח.²¹ אעיד על עצמי שבטרם מוניתי לשיפוט שימשתי כמרצה קליני בפקולטה למשפטים, ולמדתי רבות מתלמידיי: מההכנה לשיעורים, מהדיונים בכיתה, ומהצורך להשיב לשאלות שרק מוחות רעננים, צעירים ואף מרדניים יכולים להגות. גם אם השופט אינו מורה קליני, וודאי כאשר הוא מלמד – הן כיתה בבית ספר למשפטים והן את המתמחה שלו – הוא מצוי

באותה עמדה מאותגרת, שממנה הוא יכול לצאת אך נשכר. אין בליבי ספק, שהתהליך שעליו עמדתי במאמר קצר זה, אינו פרי של מדיניות מכוונת. לפנינו מקרה ברור שבו אילוצי תקציב ועומס על מערכת המשפט הביאו לתוצר לוואי בלתי מכוון (Unintended Consequence) של הרחקת השופט מהסטודנט והמתמחה הצעיר. מדובר בעלות שלא הובאה בחשבון על ידי קברניטי המערכת. לא מאוחר מדי. בקיץ האחרון החליט המחוקק לתקן את חוק לשכת עורכי הדין ולהאריך את תקופת ההתמחות במשפטים לשנה וחצי.²² זהו עיתוי טוב עבור מקבלי ההחלטות לחזור בהם מההחלטה שהתקבלה בעשור שעבר כמעט מבלי משים לבטל דה־פקטו את רוב תקני המתמחים בבתי המשפט בישראל, וליתן מחדש בידי כל שופט את האפשרות להעסיק מתמחה לצד העוזר המשפטי. מתן אפשרות שכזו ישיא תשואה כפולה: כוח עזר משמעותי מצד אחד, ולא פחות חשוב מכך, ערך חינוכי־מקצועי מן המעלה הראשונה. העלות לא צפויה להיות גבוהה במיוחד, בהינתן ששכרם של מתמחים הינו בדרך כלל נמוך, ובמיוחד בהינתן התשואה הכפולה שעליה עמדתי. בד בבד, יש להבהיר ולהנחיל בקרב שופטי ישראל את שבעבר היה כמעט בבחינת מובן מאליו עבורם – וכאמור דומני שלא עוד – קרי תפקידם החינוכי בהכשרתו של דור העתיד של המשפטנים, ואף חשיפתם החינוכית למתמחים ולתלמידים.

הערות

- 1 אדגיש למען הסר ספק כי התמהיל של מרצים ומורים מן הפרקטיקה בפקולטה למשפטים צריך שיהיה גם עורכי דין, ולא רק שופטים. לתרומה הפדגוגית של אלו כמו גם של אלו, ראו למשל דיוויד פ' חבקין "פיתוח ערכים אצל עורכי־דין של המחר: לקחים אפשריים מארצות־הברית" **משפט ועסקים** ב' 381 (2005).
- 2 ראו Raymon J. McKoski, *Judiciaries in Comparative Perspectives*, in *Judges In Street Cloths - Acting Ethically Off-the-Bench* (2017). 126; Jeffrey M. Shaman, *Judges and Non-Judicial Functions in the United States*, in *JUDICIARIES IN COMPARATIVE PERSPECTIVES* (H.P. LEE ED., 2011) 512 ואומנם, כללי האתיקה השיפוטית בארצות הברית מדגישים את החשיבות שיש למסורת שלפיה שופטים מלמדים משפטים. ראו "It is a time-honored tradition that judges should engage in lecturing and teaching legal and non-legal subjects" (N.M Advisory Comm. On the Code of Judicial Conduct Op. 02-07 (2002)).
- 3 ואזכיר בהקשר זה שהסמכתם של שופטים לאמן מתמחים במשפטים נקבעה על ידי המחוקק בס' 29 לחוק לשכת עורכי הדין, התשכ"א-1961, ובמובן זה לפחות לא יכול להיות ספק שאימון מתמחים היה ועודנו חלק מתפקידיו של שופט לפי חוק.
- 4 המידע שלעיל נמסר לי על ידי הנהלת בתי המשפט, ושמור אצלי. עוד על תהליך החלפתם של המתמחים בעוזרים משפטיים, ראו אילנית הלל "העוזר המשפטי לשופט – בין הפן החוקי לפן התעסוקתי" **הפרקליט** נג 501 (2014).
- 5 הגיעו הדברים לידי כך שכחוכרת מקומות התמחות במגזר הפרטי ובמגזר הציבורי (2017), שפרסם בשנה האחרונה המרכז לקידום אפיקי קריירה הפועל בפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל־אביב, כלל לא נכלל מידע על אודות האפשרות להתמחות אצל שופטים. עם זאת, למען הדיוק, אציין כי לפי נתוני הנהלת בתי המשפט כפי שנמסרו לי, קיימים עדיין תקני מתמחים במספר משמעותי יותר בחלק מבתי המשפט בישראל, ובמיוחד בבית משפט השלום ובבית המשפט המחוזי בתל־אביב, אך דומה שזהו החריג שמעיד על הכלל.
- 6 עוד על מבנה העסקת עוזרים משפטיים במערכת המשפט, ראו: בג"ץ 3758/17 **הסתדרות העובדים הכללית החדשה נ' הנהלת בתי המשפט**, ס' 37 (ז) לפסק דינו של השופט דניציגר (פורסם בנבו, 20.7.2017).

- שם נדחה השיקול החינוכי כשיקול שהיה מקום ליתן לו משקל כלשהו בהחלטה על הגבלת מספר שנות העסקתם של עוזרים משפטיים.
- 7 למען הדיוק אציין שלא ביצעתי בדיקה אמפירית מסודרת של מספר השופטים המרצים כיום, לעומת שנים עברו.
- 8 מנחם מאוטנר "הפקולטה למשפטים: בין האוניברסיטה, לשכת עורכי הדין ובתי המשפט" על החינוך המשפטי 11 (2002).
- 9 כך, במחקר שפורסם לפני כמה שנים צוינה העובדה שבאמצע שנות החמישים לימדו לא פחות משישה שופטים מבית המשפט העליון בפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית, ובהם הנשיא שמעון אגרנט, יואל זוסמן, ש"ז חשין, אלפרד ויתקון וצבי ברנזון, ראו גיא קלס "אוניברסיטה בגלות: ההיסטוריה של החינוך המשפטי בעשור הראשון למדינה" משפטים מא 605, 630 (2012). גם בשנים שלאחר מכן המשיכו, למיטב ידיעתו של כותב שורות אלו, שופטים מבית המשפט העליון ובהם הנשיא אהרן ברק ללמד משפטים במקביל לכהונתם השיפוטית. לעומתם, למיטב ידיעתי, נשיאיו האחרונים של בית המשפט העליון, דורית ביניש, אשר גרוניס, מרים נאור ואסתר חיות לא שימשו, ודאי לא באופן קבוע, כמורים למשפטים במקביל לכהונתם השיפוטית, וגם שופטים אחרים בבית המשפט העליון כמעט אינם מלמדים עוד בפקולטות השונות למשפטים.
- 10 לניתוח מושג העומס השיפוטי, על מורכבותו, על הנזקים שהוא גורם, ועל צעדים שנקטו לצורך צמצומו, ראו קרן וינש-מרגל, ענבל גלון ויפעת טרבולוס "יצירת מדד משקלות תיקים להערכת העומס השיפוטי בישראל" משפטים מד 769 (2015), והאסמכתאות שם.
- 11 ראו למשל Ronen Boaz, Zvi Lieber & Moshe Bar-Niv (Burnovski), *Focused Management in a Court System: Doing More with the Existing Resources*, 29(4) Hum. Sys. Mgmt 265, 265 (2010).
- 12 יצוין כי גם מעבר לים נעשו לאורך השנים ניסיונות להגביל ולתחם את השעות שבהן מלמדים שופטים אל שעות אחר הצהריים המאוחרות. כך לדוגמה, בשנת 1991 שינה בית המשפט העליון של מדינת אילינוי את כללי האתיקה השיפוטית שלו באופן שאסר על שופטים ללמד לפני השעה 17:30. הכלל, שזכה לביקורת, בוטל בשנת 2002 וכיום לא קיימת עוד מגבלה שכזו, ראו Mckoski, לעיל ה"ש 2, בעמ' 128.
- 13 כלל 29 לכללי אתיקה לשופטים, התשס"ז-2007 (להלן: כללי האתיקה השיפוטית), מתיר לשופטים להרצות "מדי פעם בפעם" ללא צורך בקבלת היתר כהוראת ס' 11 לחוק יסוד: השפיטה, וכלל 31 לכללי האתיקה השיפוטית הקובע כי שופט רשאי להיות שופט במשפט מודרך הנערך במוסד להשכלה גבוהה.
- 14 להתפתחות החינוך המשפטי הקליני בישראל, ראו יעל אדורם "הקליניקה המשפטית: מהוראה לחינוך המשפט יז 247 (2013); סטיבן וויזנר "הקליניקה המשפטית: חינוך משפטי בשם האינטרס הציבורי" עיוני משפט כה 369 (2001); יובל אלבשן "ריח הגלימה כריח השדה" – על יעדי החינוך המשפטי הקליני" משפטים לד 455 (2005).
- 15 ראו למשל יוסף ויילר ויניב פרידמן "על החינוך לשטחיות" עיוני משפט כה 421 (2001); יעל עפרון "לאן פניו של החינוך המשפטי בישראל?" עלי משפט ט 45, 66 (2011).
- 16 ראו רועי כהן "דמות המשפטן בחינוך המשפטי: תהליך למידה משפטי-ליברלי וכישורים מקצועיים" המשפט יט 283 (2014).
- 17 לדוגמה יצירתית ומעניינת מן העת האחרונה של הוראה משותפת בקורס לתלמידי שנה ראשונה על ידי מרצה-אקדמאי ועל ידי שופט, ראו Michael B. Mushlin & Lisa Margaret Smith, *The Professor and the Judge: Introducing First-Year Students to the Law in Context*, 63(82) J. Legal. Educ. 460, 476 (2014).
- 18 כלל 23 לכללי האתיקה השיפוטית, לעיל ה"ש 13.
- 19 כך בוודאי ביחס לאימון מתמחים, שכפי ציינתי הוא עניין שכל שופט מוסמך לעשותו על פי חוק. בהקשר להוראה בפקולטות למשפטים המצב הנורמטיבי מעט שונה, שכן כלל 28 לכללי האתיקה

- השיפוטית, לעיל ה"ש 13, העוסק בהוראה במוסדות להשכלה או לחינוך על ידי שופטים, מפנה אל ס' 11 בחוק יסוד: השפיטה וקובע לפיו כי פעילות זו מהווה עיסוק נוסף והיא טעונה בקבלת הסכמה של נשיא בית המשפט העליון ושר המשפטים.
- 20 ראו את הגיליון המיוחד של MARQ. L. REV. 98 (2014) שבו התפרסמה שורת מאמרים הדנים בתפקידם של Law Clerks במערכת המשפט האמריקנית, תחת הכותרת: *Judicial Assistants or Junior Judges: The Hiring, Utilization and influence of Law Clerk*, <https://goo.gl/pgmRW7>
- 21 זוהי בין היתר גם עמדתו של יגאל מרזל. ראו יגאל מרזל דיני פסלות שופט 197 (2006).
- 22 ס' 5 לחוק לשכת עורכי הדין (תיקון מס' 39), התשע"ז-2017, ס"ח 1115.